

A POLGÁRI KORI PÉNZINTÉZETI HÁLÓZAT KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI VAS MEGYÉBEN¹

1. RÉSZ

■ Halász Imre

AZ ELŐZMÉNYEK

Vas megye dualizmus kori gazdaságának összefoglaló áttekintésére már történt egy kísérlet.² A tanulmányban a pénzüintézetek számba vételekor azonban kizárólag egy forrást használt a szerző, a cégbíróság társas cégek törzskönyveit,³ melyek mindenképpen megbízható adatokat nyújtanak az alakulásokra, egyesülésekre, de az alaptőke változásán kívül nagyon kevés gazdasági adatot tartalmaznak. Ez az egyetlen adat azonban semmiképpen sem utal az üzlet forgalmára, és az egyes üzletágak arányaira. Az alaptőke nagysága a mérlegadatok, elsősorban a mérlegfőösszeg nélkül értelmezhetetlen, hiszen egy pénzüintézet alaptőkéjének több-

szörösét is megmozgathatta egy üzleti évben. Miután számos esetben csak az alaptőke 50%-a volt ténylegesen befizetve, és az alaptőke sokszorosával is üzemeltetett egy takarékpénztár vagy bank, válsághelyzetekben, rossz üzleti döntéseknél, ha nem volt megfelelő tartaléka, az a cég felszámolásához csődhöz, szerencsésebb esetben összeolvadáshoz vezetett. Éppen a kiscelli hűtlen kezelés, egy folytatólagosan elkövetett sikkasztás, mely során két évtized alatt egymillió forinttal károsították meg a céget, és rajta keresztül az ügyfeleit, aztán az újvidéki, továbbá az aradi, máramarosszigeti és érsekújvári takarékpénztárban elkövetett hibák is nagyobb kontrollt sürgettek.⁴ A századfordulón számos ötlet és javaslat fogalmazódott meg, de egyike sem vezetett eredményre. A megoldás végül a Pénzüintézeti Központ létrehozása volt, erre 1916-ig kellett várni.⁵

Magyarországon a pénzüintézeteink kialakulása fordítottja volt a Nyu-

¹ A tanulmány a Budapesti Gazdasági Egyetem Mikro- és makrogazdasági folyamatok múltban és jelenben kutatóműhelye kutatási programjában készült 2021-ben.

² Horváth Ferenc: Vas megye közgazdasági viszonyai a dualizmus korában, 1860–1918. II. rész. = Vasi Szemle, 1980. 2. sz. 237–249. p.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL VaML) A Szombat-helyi Királyi Törvényszék iratai. Cégbírósági iratok. Társas cégjegyzék (továbbiakban: SZT Cb. ir. Társas cégj.)

⁴ Jirkovsky Sándor: Takarékpénztáraink és a miskolczi 1899. évi értekezéslet. = Közgazdasági Szemle, 1942. 85. köt. (továbbiakban: Jirkovsky, 1942.) 440. p.

⁵ Jirkovsky, 1942. 445. p.

gat-Európában végbement folyamatnak, ahol előbb a tőkeerős bankok jöttek létre, és már kialakult bankhálózat működött, amikor a jóval kisebb tőkeerejű takarékpénztárak gomba módra elszaporodtak. Ezzel szemben Magyarországon a takarékpénztárak létrejötte több mint két évtizeddel megelőzte a bankokét. Az eltérő út eltérő fejlődési ívet eredményezett.

Nyugat-Európában a takarékpénztárak elsődleges célja az volt, hogy a szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkezők számára is megteremtődjön a kamatozó betétek elhelyezésének lehetősége, továbbá kisebb-nagyobb összegű kölcsönökhöz is hozzájuthassanak az ügyfelek, valamint a takarékoságot szem előtt tartó pénzügyi edukációval emberek ezrei szokjanak hozzá a legegyszerűbb pénzügyi műveletekhez, ezáltal egy egységes pénzügyi kultúrát teremtve. Ezek a filantróp vonásokat sem nélkülöző intézmények kezdetben csak a betétgyűjtéssel foglalkoztak. A nyugat-európaihoz hasonlóan jöttek létre az első magyarországi takarékpénztárak is, de a Pozsonyban (ma: Bratislava, Szlovákia) 1842-ben részvénytársasági formában megalakult takarékpénztár mintájára rövidesen valamennyi akkori takarékpénztár áttért a részvénytársasági formára. Ezek, és az ez után megalakult pénzintézetek már a nyereséget helyezték üzletpolitikájuk fókuszába.⁶ Ehhez kellett az 1840. évi törvények,⁷ melyek megnyitották az utat a részvénytársaságok megalakulása előtt, engedélyezve, hogy a részvényesek „a betétek kamathajtó forga-

⁶ Jirkovsky, 1942. 434. p.

⁷ Soós László: Az Osztrák Nemzeti Bank. In: A Magyar Nemzeti Bank története. 1., Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig, 1816–1924. Szerk. Bácskai Tamás. Bp., 1993. 81–154. p. A váltójogról (XV. tc.), kereskedőkről (XVI. tc.), gyárak jogviszonyairól (XVII. tc.), közkereseti társaságokról (XVIII. tc.).

tásából” nyereséget realizálhassanak.⁸ 1848-ban Magyarországon már 36 takarékpénztár fogadta az ügyfeleit, köztük az 1844-ben alapított kőszegi.⁹

A jogszabályok szerint a takarékpénztárak a bankügyletek közül jelzálogügyleteket folytathattak, előleget adhattak községeknek, zálogházaknak, befektethettek állampapírokba, vásárolhattak jegybanki részvényeket, továbbá váltóleszámítolással¹⁰ is foglalkozhattak.¹¹

A takarékpénztáraknál jóval nagyobb tőkeerővel rendelkező bankok üzletágait és üzletmenetét is pontosan meghatározták. A banki üzletágak közé tartozott a pénzkihelyezés, giro¹²-, lét- és előlegüzlet, kölcsönök ingatlanokra és a váltóleszámítolás. A bankok betétgyűjtéssel nem foglalkozhattak, idegen pénzeket saját tőkájük arányában kibocsátott kamatozó pénztárjegyekkel szerezhettek.¹³

Széchenyi István (1791–1860) joggal mérföldkőnek tartott Hitel című mun-

⁸ Jirkovsky, 1942. 434. p.

⁹ Bariska István: 150 éves a Kőszegi Takarékpénztár, 1844–1994. Kőszeg, 1994. 31 p.; Kőszegi József: A kőszegi takarékpénztár száz éve. 1844–1944. Kőszeg, 1944. 55 p.

¹⁰ Leszámítolás: a váltó banknak történő átadása. A bank a megvásárolt váltóra a leszámítolás időpontjától a lejáratig tartó időszakra kamatot számol fel, és ezt levonja a váltón feltüntetett összegből. Ez a pénzintézet nyeresége: a névérték valamint a megvásárlási ár közötti különbözet. Az lehet a kockázata, hogy a határidő lejártakor az adós nem tud fizetni. A pénzintézeteknek lehetőségük van a leszámított váltókat a jegybanknál viszontleszámíttatni.

¹¹ Jirkovsky, 1942. 434–435. p.

¹² Giro: valamely névre szóló adóslevél (váltó, részvény, vagy kötelezvény) átruházása úgy, hogy az eredeti tulajdonos a dokumentumra, gyakran annak hátlapjára ráírja a nevét. Kiállítható nevesítve, vagy nevesítés nélkül, ez utóbbi esetben üres forgatmánynak nevezik. A giróüzlet készpénzkíméléssel, számlákon történő átvezetéssel történik. Ez volt az első üzlet, melyet a bankok bevezettek.

¹³ Jirkovsky, 1942. 434–435. p.

Takarékpénztár székhelye	Alapítás ideje	Alaptőke 1853.12.31.		Éves nyereség 1853.	
		„erő-sorrend”	összege CM	„erő-sorrend”	összege CM
Sopron	1842	1.	803.018,04	4.	17.760,51
Kőszeg	1844	2.	603.619,27	1.	83.097,41
Veszprém	1845	3.	481.245,55	2.	66.378,13
Pécs	1845	4.	409.230,50	3.	32.798,38
Győr	1844	5.	325.680,42	7.	4.182,04
Szekszárd	1846	6.	200.707,16	6.	4.266,07
Nagykanizsa	1845	7.	97.148,71	5.	15.588,39

A soproni közigazgatási kerületben működő takarékpénztárak 1853.

kájában elsősorban a nagy összegű hitelek felvételének lehetőségét sürgette, mert hitelélet a modern pénztárak megjelenése előtt is volt. Különböző városi pénztárak, egyházi és világi alapítványok rövid és hosszú lejáratú hiteleket nyújtottak a hozzájuk forduló ügyfeleknek, akik elsősorban a település, vagy közvetlen környezetében lakó, valamilyen tulajdonnal rendelkező hitelfelvevők voltak. Ez a tulajdon lehetett földbirtok, ház, üzlet, telek, ami fedezetül szolgálhatott.

Ugyancsak élénk hitelélet folyt a falvakban is, ahol elsősorban egyházi és világi alapítványok és árvapénztárak nyújtották ezeket a hiteleket, melyek a korabeli árviszonyokat és a forgalomban lévő készpénz mennyiségét tekintve szinte teljes mértékben kielégítették a hitelekkel szemben támasztott lakossági és intézményi igényeket. Ez utóbbi a települések magisztrátusait jelentette.¹⁴

¹⁴ Szabad György: A hitelviszonyok. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848–1914. Tanulmányok. 2. köt. Szerk. Szabó István. Bp., 1972. 184–245. p.; Kaposi Zoltán: Uradalmi gazdaság és társadalom a 18–19. században. A vrászlói társadalom átalakulásának folyamata. Bp.–Pécs, 2000., 285 p. (Dialóg Campus szakkönyvek); Kóta Péter: Áru és pénzhitel Körmenten a reformkorban. In: Előadások Vas megye történetéből 3. Szerk. Tilcsik György. Szombathely, 2000. (továbbiakban: Tilcsik, 2000.) 73–78. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 9.); Borsy Judit:

1850 után a neoabszolutizmus közigazgatása bevezette a Magyar Királyságban a kerületi rendszert. A Dunántúl kilenc megyéje¹⁵ a soproni székhelyű közigazgatási kerülethez tartozott, melyben ekkor már hét takarékpénztár működött, közülük öt megyeszékhelyen, kettő pedig egy-egy, a megyeszékhelynél nagyobb piackörzettel rendelkező városban. A soproni közigazgatási kerülethez tartozó megyék közül Mosonban és Somogyban ekkor még nem működött takarékpénztár. Az 1853. május 1-én a Magyar Királyságban is hatályba lépett osztrák polgári törvénykönyv 994. §-a szerint a zálog fejében adott kölcsönökért 5%, zálog nélküliekért pedig 6%-os kamatot lehetett szedni.¹⁶ A kamatokra elhelyezett betétek és a jelzálogkölcsönök mellett a váltószámítolási üz-

Gondoskodás az árvákról a pécsváradi közalapítványi kerület baranyai uradalmaiban a 19. század első negyedében. In: A földesurak szerepe. Szerk. Szirácsik Éva. Bp., 2018. 186–211. p. (Dominium; 4.); Halász Imre: „...hatos kamatra...” Adatok Szombathely püspöki mezőváros hitellezési tevékenységéhez a neoabszolutizmus éveiben. In: Magyar gazdaságtörténeti Évkönyv, 2017–2018. Hitel - bank - piac. Szerk. Kövér György, Pogány Ágnes, Weisz Boglárka. Bp., 2018. 185–200. p.

¹⁵ Baranya, Győr, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala megyék.

¹⁶ Ezek a kamatkorlátozások csak 1861 után szűntek meg, amikor az országbírói értekezlet ismételt hatályba léptette a régi kereskedelmi törvényeket.

letág volt a legjelentősebb. Vas és Zala megyékben nem a megyeszékhelyeken, hanem a megyeszékhelynél jelentősebb piackörzettel rendelkező városokban, Kőszegen,¹⁷ illetve Nagykanizsán jött létre takarékpénztár.¹⁸

A neoabszolutizmus időszakában úgy a bankok, mint a takarékpénztárak kormányzati felügyelet alatt álltak, minden takarékpénztárhoz kormánybiztost rendeltek ki, az ő feladatuk volt az alapszabályok szerinti működés biztosítása, amiről rendszeresen jelentést kellett tenniük. Ezzel a kormányzat a pénzügyi felügyeletet kívánta biztosítani.¹⁹

PÉNZINTÉZETI STRUKTÚRA A KIEGYEZÉS UTÁN

1. A bankok

Az indulás

A kiegyezést követően új lendületet vett a pénzügyintézetek alapítása, és rövidesen kialakult a pénzügyintézetek hármassztruktúrája: a bankok, a takarékpénztárak és a hitelszövetkezetek, melyek mellett rövidesen egy negyedik, a földhitelintézet is megkezdte működését.²⁰ A legnagyobb tőkeerővel természetesen a részvénytársasági formá-

ban működő bankok – ahogy a korabeli statisztika jelöli: bank- és hitelintézetek – rendelkeztek, melyek az 1840. évi XVIII. tc. alapján jöttek létre,²¹ a törvény az 1875-ös Kereskedelmi törvény életbe lépéséig hatályban maradt.

A népbankokat németországi mintára, az alapszabályban meghatározott időtartamra – gyakran húsz évre – hozták létre, és – elsősorban elnevezésük miatt – a bankok közé sorolták, de mivel a tagoknak az esetek többségében korlátolt felelősségük volt, ami legfeljebb a törzsbetétek összegéig terjedt, valójában hitelszövetkezeti feladatokat láttak el.²²

A Bach-korszak után a bank és a takarékpénztár közötti különbség eltűnt, üzletkörüik kiszélesedett, köszönhetően az egész Európában gyorsan elterjedt új banktípusnak, a Crédit Mobilier-nek. A Rothschildokkal is konkuráló párizsi testvérpár, Émile és Isaac Pereire által kitalált és létrehozott új típusú bank a kereskedelmi és a beruházási banki tevékenységet kombinálta, és tevékenységét a gazdasági élet minden területére kiterjesztette. Legjelentősebb újítása az volt, hogy a tőkét nemcsak adóslevelek kibocsátásával, hanem a takarékpénztárakhoz hasonlóan betétgyűjtéssel is növelte. Az 1867 után létrejött bankok is bevezették ezt az akkor új szemléletet és gyakorlatot, úgy a fővárosban, mint a nagyobb vidéki városokban hitel- vagy iparbank elnevezéssel. Vas megye székhelyén ilyen típusú bank a Szombathelyi kereskedelmi, ipar- és földművelési bank volt.

²¹ Jirkovsky, 1942. 440. p.

²² Magyar compass. A magyar állami területen található pénz-, hitel-, biztosító-intézetek, segély-egyletek, iparos-részvény-társulatok, közlekedési és egyéb vállalatok, a múlt 1873. évi kimerítő mérleg és tisztek kimutatása. Szerk. Mihók Sándor. Bp., 1874. 1. p. (továbbiakban: Magyar compass, 1874.) 201. p.

¹⁷ Bariska István: Pénzügyintézetek és társadalmi környezetük a XIX. századi Kőszegen. In: Tilcsik, 2000. 93-104. p.; Söptei Imre: A Kőszegi Takarékpénztár kegyes és közhasznú adományai 1848 és 1896 között. In: Tilcsik, 2000. 105-112. p.

¹⁸ Jahres-Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Oedenburg an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand des Landes-Cultur der Handels-, Industrie- und Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes im Jahre 1853. Oedenburg, 1855. 230-231. p.

¹⁹ Jirkovsky, 1942. 435. p.

²⁰ Kóvér György: Struktúráról a rendszerig. Pénzügyintézetek Magyarországon, 1873-1913. In: Kóvér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Bp., 2002. 241-253. p. (Nagyítás; 43.)

A kibontakozó tőkés fejlődés első éveiben Vas megyében 4 bankot, 16 takarékpénztárt és 4 hitelszövetkezetet említenek forrásaink.

A megyeszékhely bankjai közül az egyik legjelentősebb az 1871. június 16-án részvénytársasági formában megalakult Szombathelyi kereskedelmi, ipar- és földművelési bank volt. Az ezzel a dátummal keltezett alapszabálya működését 50 évben határozta meg, melyet a minisztérium – a korábbi évekhez, évtizedekhez képest rendkívüli gyorsasággal – 1871. július 24-én hagyott jóvá. Az adminisztráció felgyorsulása, melyben csak a hatályos jogszabályoknak való megfelelést vizsgálták, nagyban elősegítette a pénzintézetek számának gyors emelkedését. A bank célja az alapszabálya szerint „a kereskedelmet, ipart és földművelést szabályszerű banküzletek által előmozdítani”. Ez kijelölte a banképítés során megcélzott elsődleges ügyfélkört is, később azonban már minden területről gyűjtöttek forrásokat és helyeztek ki hiteleket. Névleges alaptőkéje az első adatunk szerint 400.000 frt, a befizetett összeg ennek fele: 200.000 frt volt.²³ Egy évvel később már a névleges alaptőke a korábban közöltnek csak a fele, 200.000 frt, a ténylegesen befizetett összeg ekkor 120.000 frt. Ennek fedezete 1000 db 200 frt-os névre szóló részvény volt, ekkor a befizetett összeg arányában 60%-os fedezettséget

jelentett.²⁴ 12 tagú, három évre választott igazgatótanácsa vezette, „melynek egy harmad része évenként sorsolás alá jut; azonban egyes tagjai bizalom hiányából három év eltelte előtt is elmozdíthatók”. 1876-ban a bank elnöke Pílich Ferenc, alelnöke Stödler Károly, Píck Bernát, dr. Goldsmith Vilmos, Nagy Jenő, Leszler Imre, Forster József és Gotthard István tanácsosok voltak az igazgatóságnak tagjai, de a cégjegyzésre Selle Sándor pénztárnokot is feljogosította az alapszabály. Korábban Takács Lajos, Szabó László, Rohrer László és Desits József is igazgatósági tagok voltak, de a rotáció vagy lemondás során ez a tisztségük megszűnt. A bank közgyűlését minden év májusában tartotta, és hirdetményeit Vas megyei lapban kellett nyilvánosságra hozni.²⁵

Az első mérleget 1874-ben tették közzé. Eszerint a kamatozásra elfogadott összeg közül (könyves) takarékbetétre 332.228, segélyegyleti befizetésekre 306.698 frt-ot helyeztek el, az ekkor erőre kapó folyószámlákon 74.320 frt-ot tüntet fel a mérleg. 713.246 frt volt az üzletág főösszege. Az akkor minden pénzintézetnél domináns váltóüzletág (leszámítolás) 325.192 frt-ot forgalmazott. A kihelyezett összegek 509.939 frt-ot tettek ki, döntően adóslevelekre hiteleztek összesen 412.525. frt-ot, emellett értékpapírokra 64.328 frt-ot, és nem részletezve az „egyéb értékneműekre” 509.939 frt-ot.

Az első teljes üzleti évben, 1873-ban 129 frt tiszta nyereséget realizáltak (ez részvényenként értendő). 1793 frt adót fizettek be, az éves záraskor a kasszában 34.491 frt készpénzt tüntettek fel. Két alapot képeztek, kötelezően a tartá-

²³ Kimutatás a magyar állam összes pénz-intézeiteiről 1873-dik évi márczius hó végéig. Szerk. Mihók Sándor. Bp., 1873. (továbbiakban: Mihók, 1873.) 18-19. p. 2020-as forintárfolyamon ez 687.200.000 Ft lenne. Átszámítás: Danyi Pál: Magyar pénzürtékinde: árák és devizák alapján 1754-től. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/> (Megtekintve: 2020. szeptember 28.)

²⁴ Magyar compass, 1874. 45. p. Itt 100 frt-os részvények szerepelnek, ez valószínűleg téves adat.

²⁵ Központi Értesítő (továbbiakban: KÉ), 1876. máj. 7. [3.] p. Az első alapszabály jóváhagyásának száma: 8099/1871., kelte: 1871. júl. 24.

lékalapot, ezen 1741, míg a hitelegyletek biztosítási alapján 10.030 frt halmozódott fel.

Az 1875-ös üzleti évben mérlegük főösszege már 1.021.968,21 frt-ra növekedett,²⁶ ami hihetetlen gyors növekedés másfél év alatt.

Amikor a budapesti székhelyű kisbirtokosok földhitelintézete 2500 db 200 frt-os részvényjegyzésre adott ki országos felhívást, 22 vidéki bankkal kötött szerződést helyi részvényjegyzésre, ezeknek a pénzintézeteknek egyike ez a szombathelyi bank volt.²⁷

Az alapszabályt fél évtizeddel később, 1876-ban módosították, ettől kezdve 9 tagú, három évre választott igazgatóság vezette a bankot, melynek négy főből álló felügyelőbizottságát titkos szavazással választották meg. Az alaptőkét 1876-ban 100.000 frt-ra szállították le, és 1000 db 100 frt-os névre szóló magyar nyelvű – két igazgatósági tag valamint a pénztáros által aláírt és a bank hivatalos pecsétjével lepecsételt – részvényt bocsátottak ki 25 évre szóló szelvényekkel.²⁸

Jól indult, de bő fél évtizedet ért csak meg a másik 1871-ben alapított szombathelyi bank, a Szombathelyi leszámítoló társulat.²⁹ 1871. január 8-án fogadták el alapszabályát, melyet 1874. június 18-án módosítottak. Ebben har-

minc évi működést terveztek, céljukat az alapszabályban így fogalmazták meg: „az ott működésben levő segélyegyletet pénzelőleg által gyámolítani s általában Szombathely s környékének kereskedelmi iparviszonyait előmozdítani”. 500 db 200 frt névértékű, átruházható, de oszthatatlan részvényt bocsátottak ki, így 100.000 frt-os alaptőkével kezdték meg működésüket. A részvények száma, ennek megfelelően az alaptőke is később 2000 db százforintos részvényre módosult.³⁰ A bank elnöke kezdetektől Szegegy Antal, és a két vezérigazgató, Zámboni Rudolf és Zimmermann Károly intézte a napi ügyeket. A bank jogtanácsosa Gaiger Benedek, könyvelője Weisz Ede, pénztárnoka Koller Károly volt.

Az 1873-as mérlegének főösszege 557.890 frt, s már ekkor 77.845 frt veszteséget kellett elkönyvelniük. 1874-ben 533.937 frt-os főösszegű mérlegük alapján már részvényenként 5%-os (5 frt-os) osztalékot fizettek, de nagy volt a kintlévőségük, és tízezer forintot is meghaladta a kétes követelések összege.³¹ Hasonló arányt látunk a következő évi mérlegükben is, így nem csoda, hogy már az 1875. február 20-i közgyűlésen az igazgatótanács indítványozta a részvénytársaság feloszlását. Miután ezen nem megfelelő számban képviseltették magukat a részvényesek, a feloszlást a határozatképes rendkívüli közgyűlésig el kellett halasztani,³² alaptőkéjük közben 70.000 frt-ra csökkent.³³ A felszámolást végül június 30-i

²⁶ Magyar compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv, 1876. IV. évfolyam az 1875-ik évi mérlegekkel. Kiad. Mihók Sándor. Bp., 1876. (továbbiakban: Magyar compass, 1876.) 66. p. 2020-as forintárfolyamon ez 3.750.622.560 Ft lenne.

²⁷ Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1872. nov. 28. 412. p. Ez a felhívás számos más lapban is megjelent, pl. A Hon, 1872. nov. 25. [6.] p. és nov. 28. [5.] p.; Pesti Napló, 1872. nov. 25. [4.] p. és nov. 28. [4.] p.

²⁸ KÉ, 1876. jún. 14. [7.] p. A bejegyzést elrendelő végzés kelte: 1876. máj. 25.

²⁹ Mihók, 1873. 18-19. p. Tévesen adja meg az adatokat. Itt 1872-es alapítás és 400.000 frt-os alaptőke szerepel, 2000 db 200 frt-os részvényrel és 50%-os fedezettséggel.

³⁰ Magyar compass, 1874. 46. p.

³¹ Magyar compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv, 1875. Kiad. Mihók Sándor. Bp., 1875. (továbbiakban: Magyar compass, 1875.) 52-53. p. Ha jelenértéket akarunk számítani, az 1873-as adatokat 3487, az 1874-est 3617, az 1875-öst 3670 Ft-tal kell szorozni.

³² Magyar compass, 1876. 65. p.

³³ Magyar compass. Pénzügyi, közgazdasági és vasúti évkönyv a magyarországi részvénytár-

határidővel az 1876. június 18-án tartott rendkívüli közgyűlésén mondták ki. A jogszabálynak megfelelően a teljes vagyont átadták az öt tagú felszámoló bizottságnak. Nyilvánosan felszólították a feleket, hogy követeléseiket hat hónapon belül nyújtsák be a felszámolóknak,³⁴ melynek a közgyűlés által választott tagjai Szegedy Antal, Bárdossy István, Zimmermann Károly, Weiner Károly és Deutsch J. M., korábban a részvénytársaság igazgató tanácsának tagjai voltak.

Lényegesen kisebb forgalmat bonyolított le jóval szűkebb portfólióval a harmadik banknak minősített vasi pénztézet, a Sárvári hitel- és leszámítoló-intézet, mely régiójában stabilan tudott működni. 100.000 frt-os alaptőkével alakult, ennek felét fizették be induláskor a részvényesek, akik 500 db 200 frt-os részvényt jegyeztek.³⁵ Az 1873. üzleti év mérlege szerint 65.466 frt értékben helyeztek el náluk betéteket, ezek közül a könyves betétből 26.224 frt-ot, a népbank betéteiből 39.222 frt-ot realizáltak, míg a váltóleszámítolásból 88.889 frt-ot forgalmaztak, már ez a két tétel 150%-a az alaptőkének. Kötvényekre és előlegekre kölcsönöztek, az előbbire 22.860, az utóbbira 6.993 frt-ot. A műveletek összege 29.853 frt volt, tiszta nyereségük 2867 frt volt, egy részvényre 5 frt osztalékot fizettek. Az év végén 4370 frt készpénz volt a kasszában.³⁶

Ez az üzleti év sikeresnek mondható egy 1872-től a piacon lévő intézménytől. Sárvárnak ekkor mintegy kétezer lakosa van, piackörzete természetesen jóval kisebb, mint a megyeszék-

helyé. A következő év forgalma egy folyamatosan növekvő pénztézet képét rajzolja fel. Az 1874. év mérlegfőösszege 164.057 frt, mely többszörösen meghaladta az előző évit. A váltóüzletág 103.946 frt-ot realizált, míg kötvényekben 47.831 frt-ot tüntettek fel, a betétek meghaladták a 73.000 frt-ot, és ekkorra már beindult a folyószámla üzletág is. Az előző évihez hasonló nyereséget mutattak ki, és az osztalék is ugyanannyi volt. 4.294 frt volt a tiszta nyereség, és egy részvényre 5 frt nyereséget fizettek ki, de emellett volt az ún. „felül osztalék”, ami 10% volt. Egy sikeres banképítést látunk, főleg akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ez a bank Sárvár második pénztézete, az 1869-ben alakult Sárvári Takarékpénztár mellett, melynek 1874. évi mérlegfőösszege a kétszerese volt a Sárvári hitel- és leszámítoló-intézetének, és amelynek magasabbak voltak az osztalékai is.

A sikeres menedzsment élén Tulok Zsigmond elnök állt két alelnökkel, Dr. Messer Sámuellel, aki egyben a cég vezérigazgatója is, és Pleszkáts J.-vel. (A következő évtől csak Messer az alelnök). Az igazgatótanács tagjai ekkor Pleszkáts I., Radó K., Rosenberg H. Stadler S., Steiner A., Karucs P., Schulesbeck S., Deutsch J., Prosznitz I., Schulenbeck J., Schmidt P., Rosenberg A. Dr. Messer Samu vezérigazgató, Nagy Pál titkár, Weiser Adolf könyvelő és Buchberger Fülöp pénztárnok voltak a vezető alkalmazottak.³⁷ Az igazgatótanács is jelentősen átalakult, megszűnt – legalábbis nem nevesítették – a titkári állás, és Kárik Ferenc személyében jogtanácsost is alkalmaztak.

1874-ben hoztak határozatot arról, hogy Sárvár vidéki takarékpénztár né-

szaságok és szövetkezetek számára, 1877. Ötödik évfolyam, az összes 1876-ik évi mérlegekkel, stb. Kiad. Mihók Sándor. Bp., 1877. 78. p.

³⁴ KÉ, 1876. júl. 21. [6.] p.

³⁵ Mihók, 1873. 16-17. p.

³⁶ Magyar compass, 1874. 38-39. p.

³⁷ Magyar compass, 1874. 38. p. A neveknél nem közölte a keresztnevet a Magyar compass.

Bank neve	alakulás éve	kibocsátott részvények db	részvény tőke összege Ft	fedezettség %	mérlegfőösszeg (1874. 12.31.) Ft	tiszta nyereség Ft	egy részvényre %
Sárvári Hitel- és leszámítoló intézet	1872	500	100 000	50	164.057	5.000	10
Szombathelyi leszámítoló társulat	1871	700	70 000	100	533.937	3.500	5
Szombathelyi kereskedelmi, ipar- és földművelési bank	1871	2000	200 000	60	942.825	n.a.	6
Vas-zalai Népbank Körmen	1865	2000	200 000	100	670.087	30.000	17,1

A Vas megyei bankok összefoglaló adatai 1874-ben

ven, a nevében megjelölt módon takarékpénztárként működnek tovább.³⁸

A nagy forgalmú kereskedelmi utak keresztezésénél fekvő uradalmi központnak, Körmennek rövid idő alatt három pénztáza jelent meg a pénzpiacra. Az egyik az alapítását jogelődei múltjának figyelembevételével 1865-től számító Vas-zalai Népbank, a másik az 1871-ben létrejött Körmen Takarékpénztár, míg a harmadik az 1874-ben alapított és rövid ideig működő Vas-Zalai Takarékpénztár volt, ez utóbbi mintegy másfél éves működés után beolvadt a Vas-zalai Népbankba. A népbank létrejött és takarékpénztárrá alakulása tökéletes példája egy regionális piacörzet központjában önsegélyző egylettől egy évtized alatt takarékpénztárrá fejlődő pénztáza. Körmenen figyelhető meg legelőször a térségben végbement piaci átrendeződés is.

A Vas-zalai Népbank elődje az 1865. szeptember 1-én alakult körmen iparosok önsegélyző egylete volt, mely 1870. szeptember 1-től körmen önsegélyző egylet néven működött, majd az alapszabályok jóváhagyása után 1871. október 29-től Körmeni Önsegélyző Egylet és Népbank néven működött, majd 1873. május 22-i közgyűlésén nevét Vas-zalai Népbankra változtatta. Forrásainkban ezért az 1865-ös és 1873-as alapítás egyaránt előfordul. Az 1873-as alapszabály szerint a célja

„a kereskedelem-, ipar- és gazdaság érdekeit előmozdítani”, 30 évre alakult, 200.000 frt-os alaptőkével.³⁹

A népbank számára az 1875-ben létrejött Vas-Zalai Takarékpénztár gyakorlatilag nem volt versenytárs, és már a 2. közgyűlésén, 1876. márciusában elhatározta a Vas-zalai Népbankkal történő egyesülését. A június 25-i rendkívüli közgyűlésen megszavazták egyrészt a takarékpénztár végleges feloszlását, másrészt a Vas-zalamegyei Első Takarékpénztár Körmenen nevű részvénytársaságba történő beolvadásukat. A záró mérleg szerint 11.794 frt 50 kr jelzálog kötvényt, 4.690 frt-ot érő váltókat, 527 frt 14 kr készpénzt, valamint 192 frt 70 kr leltári értéket vittek be az új cégbe, mely az egyesülés után magára vállalta a Vas-Zalai Takarékpénztárral szembeni kötelezvényeket.⁴⁰

A Vas-zalai Népbank 200.000 frt-os alaptőkével jött létre, 1876-ra Vas megyében öt, Zala megyében két fiókja volt. Mérlegfőösszege erőteljes növekedést mutat: 1874-ben 670.087,⁴¹ 1875-ben 784.454,37 frt,⁴² egyre szélesedő üzletágai erőssége a váltótárca és a kölcsönök folyósítása mellett az előlegezés és a folyószámla műveletek voltak.

Vas megyében egyedül a Vas-zalai Népbank volt jogosult kamatozó „pénz-

³⁹ KÉ, 1876. máj. 25. [7.] p.

⁴⁰ KÉ, 1876. okt. 7. [8.] p.

⁴¹ Magyar compass, 1875. 73. p.

⁴² Magyar compass, 1876. 79. p.

³⁸ Magyar compass, 1875. 45. p.

tári utalványok” kibocsátására.⁴³ Nyereségük is figyelemre méltó: egy részvényük 1871/1872-ben 13%-os, 1872/1873-ban 17%-os, 1874-ben 15 frt-os, 1875-ban 13,50 frt-os nyereséget hozott.⁴⁴

A teljes pénzügyi hálózat szerves részei a bankfiókok – korbelt elnevezéssel: fióktelepek – is. Az egyik első bankfiókot a cégiratokban Nyugat-Magyarországi jelzálog hitelbank Sopronban cégnevével bejegyzett pénzügyi intézet nyitotta Kőszegen, ami egyben – igaz, nagyon rövid ideig – de konkurenciát jelentett a helyi takarékpénztárnak. A működését 60 évre tervező, egymillió frt-os alaptőkéjű, 5000 darab 200 frt-os névre szóló részvényt kibocsátó, és az 1872. június 22-én jóváhagyott alapszabálya⁴⁵ alapján a soproni részvénytársaság már az első perctől kezdve rendkívül intenzív banképítésbe kezdett. A 200 frt-os részvényeinek illetve 80 frt-os ideiglenes részvényeinek jegyzését a Pesti Áru- és Értéktőzsde engedélyezte.⁴⁶ Az új bank rövidesen fiókot nyitott Kismartonban,⁴⁷ majd Kőszegen. Ez utóbbi bejegyzését július 15-én kérte Szaivert József igazgató, akit három társával – Unger Józseffel, Czeke Józseffel és Bierbauer Mihállyal – cégvezetőként regisztráltak a kereskedelmi jegyzékbe.⁴⁸ 1872. október 12-én három további választmányi tagot, Széchenyi Gábor grófot, a bank elnökét, Festetich Elek grófot és Szerafin Ferencet is bejegyezték aláíróként. Még 1872-ben Kőszegen a helyi takarékpénztárral

együtt a Haza életbiztosító- és hitelbank egyik részvényjegyző intézménye lett.⁴⁹ Aztán rövidesen történt egy eddig nem ismert esemény, de az is lehet, hogy az 1873-as válság következményeként, a soproni törvényszék 1874-ben végelszámolást jegyzett be a bankra,⁵⁰ mely pápai és zalaegerszegi fiókjának törléséről már korábban hírt adott a sajtó.⁵¹ A működés megszűnt, a felszámolás azonban elhúzódott, a felszámoló bizottság még 1883. május 28-ra is rendkívüli közgyűlésre hívta a részvényeseket, ahol a bizottság az addigi eseményekről illetve a további lehetőségekről adott számot.⁵²

2. A hitelszövetkezetek

A pénzügyi struktúra második szintjét a takarékpénztárak, a harmadikat a hitelszövetkezetek alkották, ezek közé sorolhatjuk a segélyegyleteket és az önszegélyező egyleteket is.⁵³ Szerepük nem lebecsülendő, hiszen a későbbi évtizedekben az egész Magyarország területén tömegével fognak ezek a segélyegyletek átalakulni népbankokká vagy hitelszövetkezetekké. Az 1870-es évek közepén azonban még csak e folyamat kezdeténél tartunk.⁵⁴ A szövetkezetek a kereskedelmi törvény⁵⁵ 223-230. valamint 247-250. §-ai

⁴⁹ Újsághirdetés az Ellenőr, a Hon, a Pesti Napló és a Magyar Újság, a Vasárnapi Újság, valamint a Magyarország és a Nagyvilág több számában, 1872 decemberében.

⁵⁰ KÉ, 1877. febr. 17. [4.] p. A bejegyzést elrendelő határozat kelte: 1876. aug. 5.

⁵¹ Cégbejegyzések. Czegkitörles. BK, 1873. aug. 7. 3091. p.

⁵² BK, 1883. máj. 2. 16. p., máj. 3. 12. p., máj. 5. 12. p.

⁵³ Történetükről vázlatosan: Moizs Attila - Szabó G. Gábor: A szövetkezeti hitelintézetek története, jelenlegi rendszere és sajátosságai Magyarországon = Hitelintézeti Szemle, 2012. 1. sz. 67-69. p.

⁵⁴ Mihók, 1873. 60. p.

⁵⁵ 1875. évi XXXVII. tc. Kereskedelmi törvény. In: Magyar törvénytár. 1875-1876. évi törvények. Szerk. Márkus Dezső et al. Bp., 1896. 121-207. p.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Magyar compass, 1875. 72-73. p.

⁴⁵ Ezt a sajtó is közölte: Megerősített alapszabályok. = Magyar Újság, 1872. jún. 27. [3.] p.

⁴⁶ Budapesti Közlöny (továbbiakban: BK), 1872. szept. 4. 1608. p.

⁴⁷ Kivonat a „Buda-Pesti Közlöny”-ből. Czegbejegyzések. = Pesti Napló, 1872. okt. 2. [3.] p.

⁴⁸ MNL VaML SZT Cb. ir. Társas cégj. Címbejegyzési könyv. 1850-1859, 1872-1875. 10. sorszám. 8-9. p.

Szövetkezet vagy segélyegylet neve	Alakulás éve	Üzleti betét		Kölcsön o: okiratra, v: váltóra	Tiszta nyereség
		törzsbetét (részjegy) db	t: törzsbetét, ta: tartalék-alap, i: elfogadott idegen tőkék, ö: összesen Ft		
Jánosházi első kisegítő egylet	1874	888	t: 22.568	o: 22.568	-
Jánosházi polgári segélyező egylet	1871	382	t: 13.442	o: 13.442	-
Magyargencs-Hógyészi önszegélyző egylet	1874	2.116	t: 11.266 i: 7.894 ö: 12.160	o: 19.587	708
Pinkafői segélyegylet		483	t: 22.436 ta: 2.975 ö: 25.411	v: 6.515 o: 18.818 ö: 25.333	
Szombathelyi segélyegylet	1872		nem közölt adatokat		1.381

**Vas megye ismert hitelszövetkezeteinek legfontosabb adatai.
1874. december 31-i állapot⁵⁸**

alaján alakultak és tevékenykedtek, felelőségük lehetett korlátozott vagy korlátlan, fennállásuk időtartama szerint vagy határozott időre, vagy záró időpont nélkül alakultak meg. A Magyar Compass tömör meghatározása szerint ezeknek a pénzügyi szervezeteknek az alaptökéje „nem áll részvényekből, hanem kizárólag üzleti betétekből, (részjegy vagy törzsbetétek) képződik, és miután a szövetkezetek leginkább a tagok kölcsönös hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának előmozdítására alakulnak, azért a tiszta üzleti nyeresémet is vagy a tagok között egyenlő arányban leendő felosztásra, vagy az üzleti betéti tőke emelésére, vagy végre részben emberbaráti célokra szoktak felhasználni.”⁵⁶

A szövetkezetek számáról és üzleti adatairól az egész történelmi Magyarországot illetően csak esetleges adataink vannak, nemcsak azért, mert a 63 vármegyében 192 olyan egyletről tudunk, melyek biztosan működtek, de nem közölték legfontosabb adataikat sem a Compassal. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy a forrásunk által közölt listán túlmenően léteztek-e további segélyegyletek Magyarországon. (A hiányos, néha esetleges adatok miatt értelmetlen lenne összesítést meg-

adni, az itt közölt adatok ezért nem nyújthatnak összképet.)

A hitelszövetkezetek betéteket gyűjtöttek, tartalékalapot képeztek, és váltókra illetve kötelezvényekre hiteleztek.

Az 1890-es években már huszonkilenc hitel-, segély- vagy önszegélyző szövetkezetről tudunk a következő – 1920 óta Ausztriához tartozó – településeken: Alhó (ma: Allhau), Borostyánkő (ma: Bernstein), Felsőlövvő (ma: Oberschützen), Kukmér (ma: Kukmirn), Monyorókerék (ma: Eberau), Nagynémetszentmihály (ma: Großpetersdorf), Németszentgrót (ma: Gerersdorf bei Güssing), Németújvár (ma: Güssing), Pinkafő (ma: Pinkafeld), Pusztaszentmihály (ma: Sankt Michael), Rohonc (ma: Rechnitz); és a napjainkban Szlovéniához tartozó Barkóc (ma: Bakovci), Battyánd (ma: Puconci); valamint Csöngé, Csörötnek, Egervár, Gó, Halmos, Ják, Jánosháza, Kemencsentszentpéter, Magyargencsen kettő (a Magyargencs-Hógyészi és a Magyargencsi takarékos és segélyegylet), Nemesmagasi, Nádasd, Ölbő, Rábakeresztúr, Szentgotthárd, Vönöck.⁵⁷

(Folytatjuk)

⁵⁷ MNL VaML SZT Cb. ir. Társas cégj. Címjegyzési könyv. 1850–1859, 1872–1875. Külön lapon.

⁵⁸ Magyar compass, 1875. 256., 259., 264., 272. p.

⁵⁶ Magyar compass, 1875. 243. p.